

**ЧИ БУЛА КОНЦЕПЦІЯ
«ВЕЛИКА ІДЕЯ ГЕТЬМАНА І. МАЗЕПИ»
ОЛЕНИ АПАНОВИЧ ТОТОЖНОЮ
ПОГЛЯДАМ У НАПРАЦЮВАННЯХ
НЕДІАСПОРНИХ ДОСЛІДНИКІВ США
(1859–2004)?***

10 грудня 2009 р. в Інституті історії України НАН України відбувся круглий стіл на тему «Олена Апанович: людина, історик, громадський діяч». Мали місце доповіді про наукову спадщину визначного історика ХХ ст., дослідниці теми козацтва. Захід був присвячений до 90 річчя від дня народження Олени Михайлівни (1919–2000 рр.). Окрім спогадів було актуалізовано величезний вклад дослідниці в українську науку тоталітарної і незалежної доби. 20 травня 2010 р. в Національному музеї літератури України презентувалася праця О.Апанович «Козацька енциклопедія для юнацтва». Протягом 2009 р. відбулися водночас ювілейні події, пов'язані з українським гетьманом І.Мазепою: 370 років від народження, 300 – з дня смерті та Полтавської битви. Автор цієї статті прагне віддзеркалити міркування недіаспорних американських істориків, тобто неукраїнського походження, на діяльність гетьмана для розвитку Гетьманщини в контексті «Великої ідеї І.Мазепи» О.Апанович. Свідченням відображення наукового доробку Олени Михайлівни за кордоном є вміщення її праць у бібліографічні видання США і Канади (Б. Винар, 2000 р. переклад під № 608) та Андрія Григоровича (Грегоровича, 2008 р. під № 89–99)¹.

Дійсно, Іван Мазепа великий гравець на політичній карті Центрально-Східної Європи часів Північної війни (1700–1721 рр.). Історіографічний процес різних країн дає йому часто діаметрально протилежні оцінки. Тому науковці прокладають шлях до

* (1859–2004 рр.) – датування першої і останньої праці у даній статті.

спільного консенсусу на міжнародних конференціях: американський історик Ерик Лор на конференції «Російські студії» вересень 2000 р. при Гарвардському університеті, учасники конференції 7–11 травня 2002 р. в Мілані, 27–29 травня 2004 р. в Санкт-Петербурзі, 15–17 жовтня 2008 р. у Києві та Полтаві, 15–17 жовтня 2009 р. у Львові проводять думку про необхідність відтворити максимально правдивий образ українського гетьмана². О.Апанович стверджувала, що спроби об'єктивної оцінки І.Мазепи почали з'являтися в Україні з 1988 р., але деякі автори досі дотримуються імперських стереотипів, проте одночасно існують тенденції ідеалізації гетьмана, наче ікони. Як відзначає історик, велич борця за незалежну самостійну Україну не зменшиться, коли ми «розкриємо гетьмана таким, яким він був насправді, з усіма гранями»³.

Підкреслимо, що більша частина американських праць найчастіше торкаються різних суджень зовнішньополітичних пошуків гетьмана між Швецією та Московією. Наприклад, Д.Гейд⁴ і Е.Стомберг⁵ називають гетьмана винуватцем української та шведської катастроф. На проукраїнських поглядах стоять К.Меннінг, Д.Кракraft, Т.Снайдер, П.Бушкович. З нейтральних позицій Е.Лор і М.Пое, Я.Еббот⁶, Ч.Морріс⁷, У.Мосс⁸ Д.Кларксон⁹. Характеристику політиці І.Мазепи на проросійських поглядах дали: У.Крессон¹⁰, Р.Ван Берген¹¹, Д.Ледонн¹².

Оскільки дослідження О.Апанович не представляє монографію про І.Мазепу, а розділ з книги «Гетьмани України та кошові отамани Запорозької Січі» (1993 р.), ми вирішили простежити не спеціальні монографічні видання, а тільки побіжні судження американських істориків у підручниках, монографіях, статтях. Взагалі, спеціальні дослідження, присвячені І.Мазепі серед американських істориків мають: Кларенс Меннінг та Губерт Бабінський (Колумбійський університет, Нью Йорк), Орест Субтельний (Гарвардський університет, м. Кембридж, з 1982 р. Йоркський університет, Торонто, Канада) і Теодор Мацьків (Акронський університет, Огайо)¹³.

Передусім визначимо сутність «Великої ідеї гетьмана І.Мазепи» О.Апанович. Вона переконувала, що панування чужо-

земної держави, особливо імперського характеру, в економічному відношенні є по суті панщиною на державному рівні, а в духовному – призводить до зникнення народу, знищення його мови, культури¹⁴.

На початку свого нарративу дослідниця стверджує, що неможливо з'ясувати, коли виникла і як розвивалася **ідея незалежної держави** у Мазепи, адже він виношував свої ідеї, приховуючи власні наміри абсолютно від усіх, оскільки ризик був величезний в умовах складної політичної й військової ситуації в Україні¹⁵. Вона припускає, що під час походу Яна Казимира на Лівобережну Україну (жовтень 1663 р.), у нього **пробудилися патріотичні почуття** і він поїхав на хутір свого батька у Мазепинці. Мабуть, йому було нестерпно дивитися, як чужинці йдуть війною на його рідний край. Можливо, розмірковував і над тим, що краще докласти своїх сил на вітчизняному терені, що саме тут він зможе утамувати жадобу влади¹⁶. Згодом, перебуваючи на службі в П.Дорошенка, який прагнув об'єднання обох частин України, аби створити самостійну державу під номінальним протекторатом Туреччини, за припущенням О.Апанович, уперше у І.Мазепи відбулося безпосереднє **ознайомлення з ідеєю незалежної української держави**¹⁷. Переломним етапом стали «Коломацькі статті» 1687 р., гетьман не думав про їх ретельне виконання. Тому, коли припустити, що **ідея об'єднаної, сильної, самостійної України** визрівала й розвивалася у Мазепи поступово, то з упевненістю можна сказати про його утвердження саме тоді в думці про необхідність виведення України з «руїни», політичного безладдя, стану громадянської війни¹⁸.

Для виявлення дієвості «Великої ідеї гетьмана» можемо навести два аргументи. По-перше, на думку історика, під час повстання Петра Іваненка (Петрика) у 1692–1696: «Програма Петрика була **співзвучна потаємним, глибинним задумам гетьмана й настроям його старшинського оточення**, але для них була неприйнятною соціальна програма Петрика, разом із московським скинути ярмо й українських панів¹⁹. По-друге, щоб закріпити свій політичний успіх, лівобережний гетьман вирішив пожертвувати правобережним полковником С.Палієм, хоч їх і

об'єднували патріотичні почуття до України, спільна політична мета. Просто Мазепі потрібно було **легітимувати своє військове утвердження на Правобережжі**²⁰. Отже, «Велика ідея» зводиться до сили гетьманської влади, яка, будучи могутньою, зможе розвивати національну економіку, культуру та згладжувати соціальні протиріччя²¹.

Посилаючись на принцип періодизації розвитку науки за розвитком політичної ідеології, запропоновану сучасним російським американістом Іваном Цветковим,²² пропонуємо поділити американську історіографію, досліджуваного періоду на три періоди: **1.** друга половина XIX – середина XX ст.; **2.** 1945–1991 рр.; **3.** з 1991 р.

Перший період (друга половина XIX – середина XX ст.) пов'язаний із внутрішніми змінами в американській історіографії, праці яких представлено (Я.Еббот*, Ч.Морріс*, Р.Ван Берген*, У.Крессон*, Д.Гейд* та Е.Стомберг*²³). З 1850-х років у США почала домінувати романтична історіографія, історики та письменники виступали у ролі творців історії, немов художники пензлем, розкривали у своїх наративах пізнання духу певної нації.

З 1890-х зароджується академічна історична наука, історики вже не виїжджали до Європи за досвідом²⁴. У цьому періоді І.Мазепа зображений зовсім-таки по-романтичному: подорож з конем, місія врятувати свій народ. Особливо це стосується його біографії догетьманського періоду. Істориків надихали теми з твору англійця Д.Байрона «Мазепа» (1819).

Другий період періодизації (1945–1991 рр.) виокремлений на базі певних історичних умов. З 1945 р. відбулося переосмислення реальності та історії в американській історіографії, у зв'язку з руйнівною Другою Світовою війною та початком Холодної війни. Історики: К.Меннінг*, Д.Кларксон*, Д.Кракрафт*²⁵.

Третій період нашої періодизації (з 1991 р.) характеризується важливими суспільно-політичними змінами у Східній Європі: **1.** «оксамитові революції» 1989 р.; **2.** розпад Радянського союзу 1991 р. та створення незалежної держави – Україна. Історики США збагнули, що актуальність советології занепадає,

тому особливо звернулися до проблем мультикультуралізму в частинах Російської імперії, національних рухів, тобто прийшли тенденції до зменшення русоцентричності²⁶. У третьому періоді представлені такі історики: У.Мосс*, Д.Ледонн*, Е.Лор* та М.Пое*, Т.Снайдер*, П.Бушкович*²⁷.

Умовно назвемо істориків 1-го, 2-го та 3-го періодів представниками 1-ої, 2-ої та 3-ої генерацій, адже вони працювали при подібних політичних та соціально-економічних умовах.

У межах періодизації важливо прослідкувати діалектику розвитку суджень на деякі актуальні питання життєвого шляху І.Мазепи. До них ми можемо віднести питання догетьманського та гетьманського часів. У догетьманському періоді: походження, «подорож з конем», кар'єра (за Яна Казимира, Петра Дорошенка, Івана Самойловича). У гетьманському – причина зміни лояльності, шведська орієнтація гетьмана, результати політики І.Мазепи та доля України-Гетьманщини.

Про походження гетьмана, О.Апанович відзначала давність роду Мазеп-Колединських, навіть князівське, адже герб І.Мазепи надто схожий із гербом Курцевичів, нащадків Коріята Гедиміновича. Перші документальні дані, які підтверджують давність це надання у 1544 р. пращуру І.Мазепи – Миколі, який отримав від польського короля Сигізмунда I в 1544 р. у Білоцерківському повіті на Київщині маєток Мазепинці, й за це мусив виконувати в місцевого старости кінну службу²⁸.

Досліджуючи походження гетьмана, американські історики У.Крессон та Ч.Морріс наголошували на його польській небагатій, але шляхетській родині²⁹. Перший історик навіть стверджував, що Іван Мазепа народився на Поділлі³⁰.

Про перебування у Польщі Ч.Морріс та У.Крессон зауважують, що протягом шести років Мазепа служив пажем при дворі польського короля Яна Казимира³¹. Найбільше уваги автори надають легендарному сюжету з конем, некритично ставлячись до придворних пліток. Як вважає У.Крессон, в Польщі майбутній гетьман, окрім королівського двору, також служив у родині багатого шляхтича. На думку Ч.Морріса, шляхтич побачив, що І.Мазепа надавав багато уваги його молодій дружині.

В свою чергу, У. Крессон акцентує, що дружина пана сама надто відкрито захоплювалася перевагами І.Мазепи³². В праці Ч.Морріса відзначено як розлучений шляхтич наказав схопити І.Мазепу, прив'язавши до спини зовсім необ'яждженого дикого коня³³. Ч.Морріс і У.Крессон відзначали, що в Україні його напівмертвого знайшли козаки, які пасли коней в степу.³⁴ Р. Ван Берген подає ідентичну історію про «заслання І.Мазепи в український степ», але не вказує цьому підґрунтя. Як він відзначає, після цього він зраджував кожного покровителя, який йому допомагав³⁵. Показово, що жодний із американських дослідників кінця ХІХ – поч. ХХ ст. не називає імені зрадженого чоловіка.

У догетьманському періоді І. Мазепи можемо простежити принципів ідеї істориків 3-ої генерації: Ерика Лора та Маршала Пое. Вони описали реакцію І.Мазепи з приводу невдачі об'єднаної кампанії армії Г.Ромодановського та І.Самойловича 1677–1678 рр. Зокрема, відбулося порушення субординації серед генералів підконтрольних Ромодановському³⁶. Науковці висвітлили причини невдачі очима Івана Мазепи. По-перше, застаріла формація не тільки кавалерії, але й рейтарів була недієздатною, оскільки «останні спроможні тільки верещати». По-друге, Іван Степанович вітав майстерність стрільців, але їх в тому поході було замало, щоб повернути бій в російському фарватері³⁷.

Зважаючи на те, що сутність «Великої ідеї» полягає у відмові І.Мазепи служити московському цареві, О.Апанович виділяє ряд причин. По-перше, політичний чинник, раніше Мазепа сподівався, що своєю службою царю він зуміє скористатися й витягнути Україну з руїни, посприяти цим розквіту науки та культури, підйому престижу Української держави в європейському світі, її шляху до майбутньої незалежності, однак згодом він почав усвідомлювати нездійсненність цих прагнень. Імперська політика Петра І, яка з перших років ХVІІІ ст. набула особливої агресивності, спрямовувалася на те, щоб зробити з України типом російську провінцію³⁸. По-друге, економічний чинник, адже козацькі полки, починаючи з 1700 р., змушені ходити рік за роком **своїм коштом** у далекі походи, брати участь у тяжкій війні, коли не вистачало найнеобхіднішого, навіть харчів. По-

третє, військовий чинник. Козацтво потрапляло під командування московських начальників, офіцерів і генералів. Терпіли й страждали від насильства, беззаконня, нечуваного свавілля, жорстокості³⁹.

Отже, як переконувала дослідниця, цар Петро I проводив в Україні колоніальну політику. Уніфікуючи всі частини своєї імперії, він почав ліквідувати особливий лад України, нищити усталені форми її управління, обмежувати старшинське самоврядування й гетьманську владу, маючи на меті їхнє остаточне скасування. Також він хотів знищити головного носія менталітету українського народу – козацтво⁴⁰.

Американські історики Я.Еббот та Ч.Морріс відзначали, що гетьману не подобалися царські реформи, які руйнували козацьку ідентичність. Приводом цього називають конфлікт І.Мазепи із Петром I. під час однієї із зустрічей. Цар почав дорікати гетьману за відсутність субординації в козацькому війську. На думку Ч.Морріса, на завершення Петро наголосив, що в разі війни у війську пануватиме хаос⁴¹. На думку істориків, гетьман відхилив пропозицію царя провести аналогічні реформи, оскільки *«козаки ніколи не погодяться на дисципліну регулярного війська, маючи вільну і жорстку натуру»*. Але за ремаркою Я.Еббота, Петру I не подобалося, щоб його величності хто–небудь заперечував, тому назвав І.Мазепу зрадником, погрожуючи посадити на палю. Історик підкреслює, що цар не усвідомлював своїх висловлювань, *«які на той час були пустими»*, а І.Мазепа негайно покинув аудієнцію⁴². Р.Ван Берген серед причин переходу І.Мазепи на бік шведів вважав великі податки встановлені Росією⁴³. У. Крессон науково обґрунтував, що Петро I мав плани щодо Гетьманщини, як зони підвищеного податкового збору. Цар доукомплектував російську армію козацтвом (20 тисяч чол.), а кожний козак сплачував 70 коп. податку⁴⁴. Ч.Морріс зазначав, що на момент суперечки з Петром гетьману було 64 р., тобто орієнтовно 1703 р.⁴⁵ Е.Стомберг називає І.Мазепу винуватцем у майбутній шведській трагедії. Історик змальовує його, як хитрого, але освіченого сімдесятирічного чоловіка, який прагнув незалежності своєї країни від Росії⁴⁶.

У 1959 р. К.Меннінг зауважив у своїй статті, присвяченій 250-й річниці Полтавської битви, що І.Мазепа сподівався після перших поразок росіян шведи продовжать наступ на московитів, але король повернув свої полки проти Польщі. Отже, у царя був шанс переозброїтися, а Мазепа своїм обов'язком вважав зберегти військову козацьку організацію, тому і створив альянс із шведським королем⁴⁷.

Проблему зміни лояльності І.Мазепа історики 3-ої генерації пояснюють по-різному. Наприклад, науковець У.Мосс трьома причинами. По-перше, цар обмежував українську автономію, адже призначав іноземців очолювати полки. По-друге, гетьмана ображала зухвала поведінка російських військ, розквартированих в українських містах і селах. По-третє, цар відмовив надати збройну підтримку в 1707 р., проти польської загрози⁴⁸.

Подібну думку має сучасний американський історик ХХІ ст. Д.Ледонн, з його позицій Переяславський договір мав військовий характер, цар обіцяв підтримку в обмін на присягу вірної служби. Факт таємної кореспонденції І.Мазепа з іноземними країнами пояснює, на його думку, що гетьмана росіяни називали зрадником, за його зносини з Карлом XII⁴⁹.

За цивілізаційністю і освітою, як відзначає сучасний історик Єльського університету Т.Снайдер, спираючись на працю О.Субтельного «The Mazepists...», козацькі старшини були діячами старої Речі Посполитої. Коли цар Петро відмовився захищати Україну під час Північної війни, Мазепа і деякі представники козацької еліти вирішили, що були порушені пункти Переяславської угоди, тоді вони прийшли до думки, що варто відновити Гадяцьку угоду із Річчю Посполитою 1658 р.⁵⁰.

Загалом картина Північної війни ззовні виглядала так, що Мазепа виконував усі царські доручення, але американські історики мають і певні аргументи щодо **шведської орієнтації гетьмана**.

О.Апанович, посилаючись на сповідника та історика Карла XII Нордберга, знаходить, що в листі за вересень 1707 р. був прямий заклик до шведів прийти в Україну і злучитися з козацьким військом, можливо після різкої відповіді Петра гетьманові

у квітні 1707 р., щоб перетворити козацтво на рекрутську армію. Мазепа обіцяв шведському королю надати йому допомогу і приєднатися до нього зі своїм військом. Гетьман вважав, що на той час була найсприятливіша для реалізації його задумів військово-політична ситуація. Адже за наведеними аргументами Ілька Борщака «Іван Мазепа. Життя і пориви великого гетьмана», у Карла XII зосереджувалося 69 тисяч чоловік та 15 тисяч у Мазепа, а в Петра I 50 тисяч, тому дійсно для втілення амбіції зробити Україну незалежною вибрано найкращий момент. До того ж армія Петра була розсіяна від Полісся до Вільна. Але вийшло інакше. В 1707 р. Карл спрямував рух своєї армії не в Україну, а в Литву, саме це, на її переконання, пояснює чому більшість дослідників вважає, що ця обставина поряд з іншими факторами була причиною полтавської катастрофи у 1709 р.⁵¹.

Історик згадує союз Гетьманщини та Швеції, але прямо не вказує, що вони були задекларовані 1712 р. Орликом як «Вивід прав України» до європейських дворів. На її думку, українсько-шведський союз 1708 р. між Карлом XII й Мазепою та 7 квітня 1709 р. ще й за участі Запорозької Січі був договором двох суверенних держав. У договорі спеціально підкреслювалося, що шведський король ні в якому разі не може претендувати на герб і титул гетьмана України. Обидва ці елементи відігравали велику роль у міжнародному державному праві XVII–XVIII століть, оскільки були тоді символом і зовнішньою ознакою суверенності краю. Потім згадує, що Олексій Михайлович нехтував цим, одразу додавши до свого титулу «самодержець Малої Росії»⁵². Про підтримку старшини політики гетьмана свідчить її підкреслення події, яка сталася у кінці вересня 1708 р., коли гетьман зібрав надзвичайну раду і запитав полковників чи з'єднуватися з генералом Інфлянт, як наказував цар. Рада одностайно висловилася, щоб Мазепа відправив послів до шведського короля просити допомоги, аби перешкодити московській армії в поході на Україну. Також наголосила, що якби Мазепа відмовився, вибрали б іншого гетьмана й доручили йому очолити війну проти царя.⁵³

Американські історики Я.Еббот та Ч.Морріс вважають, що тільки 2 тисячі чол. підтримали гетьмана, а більша частина ко-

зацтва навіть погрожувала зв'язати І. Мазепу і видати цареві⁵⁴. У.Крессон зауважує, що цей перехід був гіршим, ніж казус із дружиною польського пана, адже з гетьманом залишилося тільки його особиста охорона у числі двох полків. Причина малої кількості прихильників у гетьмана пояснюється релігійними мотивами. Як зазначено, опозиційна гетьману частина козацтва, перейшовши р. Десну, приєдналася до першого російського з'єднання, *«пам'ятаючи його польсько-католицьку природу»*⁵⁵. Р.Ван Берген зазначав, перебуваючи у Польщі, І.Мазепа вагався між лояльністю і сепаратизмом щодо російського царя, але зауважує, що в часі вони збігаються із доносами на гетьмана 1708 р⁵⁶.

У.Крессон також звернув увагу на негативній поведінці козацтва у Диканьці, де зустрілися І.Мазепа з К.Гордієнком для координації спільної політики, і де також відбувся бенкет присвячений угоді між шведами та українцями. За його дослідженнями, на цьому бенкеті козаки були нетверезі, погано себе поводити і брали зі столу срібні прибори, навіть вбили шведського дворецького, який спробував цьому завадити. Козаки вимагали продовжувати цей хаос, в іншому разі союз зі Швецією буде неможливий, тому шведський король погодився⁵⁷.

Суттєву цінність мають думки шведів США у висвітленні Полтавської битви. Перша праця – перекладена хроніка очевидця К.Клінгспора американцем Д.Гейдом, друга – американського шведа Е.Стомберга, який неодноразово відстоював культурні права скандинавів «за океаном».

У хроніці детально пояснюється тактика і структурні елементи шведської армії перед Полтавською битвою: перша частина 5600 чол. займалися охороною провіанту і попереджали наступ росіян, друга – 13 000 чол. на світанку почала готуватися до бою, третя – козаки займали позиції на півдні від Полтави⁵⁸.

За Е. Стомбергом шведсько-українське військо мало 20 тис. чол. (у 1708 р. було 30 тис., причина – морозна зима 1708–1709 рр.), а у росіян концентрувалося 56 тис. чол. На його думку, спочатку тактика шведів відбувалася за планом, але згодом генерал Рейхнскьольд здійснив фатальну помилку. Справа в то-

му, що шведська лінія розірвалася, і це помітив цар Петро. Російське військо вдарило клином в розірвані передові позиції шведів, і сталося так, що 4000 солдат опинилися в оточенні 43 000 російської армії. Серед головних причин поразки називає помилки генералів Левенгаупта і Рейхнськьоьлда, а також меншу кількість солдат в порівнянні з царською армією⁵⁹.

У екзилі разом з гетьманом за хронікою до Бендер прибуло 1500 шведів і 3000 козаків⁶⁰. В У. Крессона помічаємо, що турецька влада зустріла біженців з великою повагою⁶¹.

Метою Карла XII була нова війна турків і татар із Петром I, адже він мав грошову підтримку від французького короля Людовіка XIV, англійських купців у Константинополі, 1 млн. талерів від султана, окрім того великі кошти золотом, залишені Іваном Мазепою⁶².

Останні дні життя українського гетьмана теж не оминули хибних оцінок Я.Еббота, У.Крессона та Р.Ван Бергена. Я.Еббот, вважає, що гетьман помер в Константинополі в досить поважному віці⁶³. На переконання У.Крессона, Карл XII всіляко підбадьорював свого вмираючого соратника, закликаючи, до майбутнього успіху і реваншу. Р.Ван Берген та У.Крессон констатують смерть гетьмана у Бендерах у віці 80 років, і що його територія приєдналася Москвою⁶⁴.

Представники третьої генерації Уолтер Мосс та Д.Ледонн, між собою мають інакші гіпотези. Уолтер Мосс погоджується з попередниками, що гетьмана підтримала мала частина козаків. Пояснює слабкість повстання проти Петра зруйнуванням головних вогнищ опозиції – Батурина і Запорозької Січі⁶⁵. Окрім того, автор висловив концепцію, що Петро I пропонував 60 тисяч дукатів запорожцям, щоб вони не втручалися в мазепо-царський конфлікт. Козаки ті кошти взяли, але залишалися вірним шведській орієнтації гетьмана⁶⁶.

Д.Ледонн наголошує, що Карл XII здійснив хибний крок, повернувши війська в Україну. Шведський король потурав слабкості І. Мазепи, гетьмана лівобережних козаків⁶⁷.

Наостанок необхідно зрозуміти, як американські історики тлумачать **майбутнє становище України-Гетьманщини** після

Полтавської битви. Враховуючи такий розвиток подій, У.Крессон аналізує подальшу долю України. По-перше, Україна перетворювалася в «неулюблену провінцію Мала Росія». По-друге, з цього часу цар вимагав присяги на вірність монарху від новообраних гетьманів. По-третє, козацькі права трансформувалися в нову систему управління⁶⁸. За хронікою Клінгспора реакцію Європи на Полтавську вікторію не була одноставною: святкові бенкети влаштували російські посланці в столицях Данії, Пруссії, Нідерландів (Гаага), не святкували в Австрії, а у Франції король Людовік XIV заборонив навіть друкувати інформацію про Полтавську битву на знак великої поваги до Швеції⁶⁹.

Результатами військової кампанії гетьмана та шведського короля та особливості посилення російсько-імперської влади в американських істориків має свої пояснення. Джеймс Кракрафт вводить в науковий обіг поняття «петровська пануюча теорія». Її сутність полягає у посиленні центральної влади, послабленні провінцій, контроль місцевих прав, свобод та привілеїв царем-імператором. Фактично новостворена імперія носила більше світський ніж релігійний характер, однак номінально православ'я виступало кільцем для скріплення єдності між східними слов'янами. Як вважає Кракрафт, пацифістська політика Петра щодо мешканців Лівонії та Естонії мала прагматичний характер, тобто задля умиротворення новоприєднаних територій, адже їх лютеранська релігія, яка два роки тому використовувалася Петром для активізації українського опору до «еретичних» шведів одразу визналася царем⁷⁰.

Пріоритетного значення має думка Д.Ледонна для розуміння мотивів політики Росії щодо України в геополітичному контексті. Автор використовує концепцію Халфорда Маккіндера 1904 р. про «Хартланд». Мотивами російської анексії у Східній Європі, і Україні зокрема, є боротьба за серцевинні землі енергетичного змісту «Хартланд» (від р. Ельби до озера Байкал). Згідно гіпотезі басейни Сибірських річок і р. Волги – це енергетичні джерела Російської імперії. Взагалі річки – це енергетичні коридори⁷¹. Д.Ледонн визначає до «Хартланду» також Швецію, Польщу та Персію, які до 1700 р. пройшли кульмі-

націю власного розвитку, і зіштовхнулися з могутністю Росії⁷².

Перемога московського царя під Полтавою 1709 р., як вважає Т. Снайдер, поклала край українській автономії, і стала початком повної інтеграції козацької еліти до нової Російської держави. Поглинання інституцій Лівобережної України відбулася протягом трьох поколінь, поки Росія отримала Правобережжя після поділів Речі Посполитої⁷³.

На переконання П.Бушковича, до правління Петра I росіяни знали, що козаки, не були росіянами. Навіть українську територію вони тоді трактували як «черкесские города» або Україною. Проте від правління Петра I, коли існував український гетьманат, та друга автономія після Ніштадського миру 1721 р. – Лівонія, під впливом політичних західноєвропейських ідей, у термін Росія починає вкладатися ще й культурне підґрунтя на церковній основі – «Всероссийская империя»⁷⁴.

На думку О.Апанович, спроба гетьмана вирвати Україну з-під московського ярма, реалізувати велику ідею незалежної самостійної Української держави зазнала краху. Але протягом трьох століть ця ідея жевріла в серцях найкращих синів і дочок українського народу. Корені сучасної незалежності України певною мірою лежать у «Великій ідеї І. Мазепи»⁷⁵. Підкреслює, що жодне прокляття не в змозі було її знищити про вільну, незалежну, самостійну Україну⁷⁶. Вселенська церква визнала оголошення такої анафема як підкорення православною церквою закону Божого законам сатрапа. У 1918 р. анафема щодо Мазепи була знята, але не російською православною церквою, а Українською автокефальною в Києво-Софійському соборі⁷⁷.

Отже, історіографічний процес американської наукової думки середини XIX – початку XXI ст. вказує на багатоманітність трактувань постаті Івана Мазепи.

Походження гетьмана у істориків 1-ої генерації розглядається з романтичної точки зору, адже за джерело використовували художні твори (Я.Еббот, Ч.Морріс). Проблема спотворення інформації про І.Мазепу полягає в тому, що американські історики розділяли думки російських авторів (У.П.Крессон, Д.Ледонн).

Серед аргументів на підтримку зміни його проросійської лояльності, американські історики зауважують такі позиції: обмеження української автономії (У.Мосс), жорстка податкова система (Р.Ван Берген, У.П.Крессон), інакша політична культура російської та гетьманської еліт (П.Бушкович, Т.Снайдер).

Деякі історики називали гетьмана винуватцем в українській і шведській трагедіях (Е.Стомберг). Серед причин які перешкодили планам збереження широкої автономії або незалежності Гетьманщини, з точки зору фахівців, була релігійна політика Петра I (Д.Кракraft), та нейтральна політика Туреччини в ході наступальної кампанії Карла XII (Д.Гейд). Тобто, мета гетьмана відповідала «Великій ідеї гетьмана І.Мазепи» О.Апанович, адже була пов'язана зі спробою створити «*незалежне козацьке королівство*» (Я.Еббот), щоб не терпіти утисків з боку царської адміністрації. Усі вищезазначені «за» і «проти» політики гетьмана мають спільний знаменник – його боротьба за «права і вольності» України-Гетьманщини, що співвідноситься із сутністю концепції «Великої ідеї гетьмана І.Мазепи» видатної української дослідниці Олени Апанович.

¹ Wynar B.S. Independent Ukraine: A Bibliographic Guide to English-Language Publications, 1989–1999. – Englewood, Colo.: Ukrainian Academic Press, a Division of Libraries Unlimited, Inc., 2000. – P. 175; Gregorovich A. Cossack Bibliography. A Selected Bibliography of the Zaporozhian and other Cossacks of Ukraine, the Don Cossacks of Russia and the Kuban Cossacks. – Toronto; New York; Lviv, 2008. – P. 45–49.

² Lohr E., Poe M. The Military and Society in Russia: 1450–1917. – Boston, «Brill», 2002. – P. XV; International Conference on Ivan Mazepa and his age // CIUS Press Release. – 24 may 2002 – P. 2; Pursuing Hetman Ivan Mazepa's Papers // CIUS Press Release. – 10 July 2004. – P. 3.; Матеріали міжнародної наукової конференції «Іван Мазепа та його доба: історія, культура, національна пам'ять» (15–17 жовтня 2008 р., Київ–Полтава). – С. 4.

³ Апанович О.М. Гетьмани України та кошові отамани Запорозької Січі. – К.: Либідь, 1993. – С. 152.

⁴ Gade J.A., Klingspor C.G. Charles the Twelfth, King of Sweden. – Boston, «Houghton Mifflin Company», 1916. – 371 p.

⁵ Stomberg A.A. A History of Sweden. – New York, «Macmillan», 1931. – 826 p.

⁶ Abbott J. Peter The Great. – New York, 1859. – 351p.

⁷ Morris C. Historical tales – The romance of reality. – Los Angeles, «California: The Angelus University», 1908. – Vol. VIII – 323 p.

⁸ Moss W.G. A History of Russia: In 2 Volumes. – New York, «The Mc. Graw Hill Companies, Inc.», 1997. – Vol. I. – 569 p.

⁹ Clarkson D.J. A History of Russia. – New York, «Random House», 1961. – 858 p.

¹⁰ Cresson W.P. The Cossacks: Their history and country. – New York, «Brentano's», 1919. – 244 p.

¹¹ Van Bergen R. The Story of Russia – New York, Cincinnati, Chicago, 1905. – 288 p.

¹² Ledonne J.P. The Russian Empire and the World, 1700–1917: The Geopolitics of Expansion and Containment, New York, «Oxford University Press», 1997. – 394 p.; Ledonne J.P. The Grand Strategy of the Russian Empire, 1650 – 1831. New York, «Oxford University Press», 2004. – 261 p.

¹³ Manning C. Hetman of Ukraine Ivan Mazepa. – N.Y., 1957. – 234 p.; Babinsky H.F. The Mazepa legend in European romanticism. – N.Y. – Ind., Columbia Univ. Press, 1974. 164 p.; Sublelyny O. On the Eve of Poltava: The letters of Ivan Mazepa to Adam Seniawski 1704–1708. – N.Y., 1975. –159 pp.; Subtelny O. The Mazepists: Ukrainian separatism in the Early Eighteenth Century. – N.Y., East European monographs: Distributed by Columbia Univ. Press, 1981. –280 pp.; Mackiw T. Prince Mazepa: Hetman of Ukraine: In contemporary English publications, 1687–1709. – Chi.: Ukrainian research and information institute, 1967. – 126 pp.; Mackiw T. English reports on Mazepa: Hetman of Ukraine and Prince of the Holy Roman Empire 1687–1709 / Ukrainian Historical Assoc. – N.Y., 1983. – XII, 177 pp.

¹⁴ Апанович О.М. Гетьмани України та кошові отамани Запорозької Січі. – К.: Либідь, 1993. – С. 206.

¹⁵ Там само – С. 153.

¹⁶ Там само – С. 155.

¹⁷ Там само – С. 156.

¹⁸ Там само – С. 160.

¹⁹ Там само – С. 166.

²⁰ Там само. – С. 169.

²¹ Там само. – С. 160.

²² Цветков А.И. Американские историки: Учебное пособие. – СПб.: Изд-во С.-Петербурга. Ун-та, 2008. – С. 8–9.

²³ ***Еббот Якоб** (1803–1879 рр.) – американський письменник історичної літератури для юнацтва. З 1843 р. він переїздить до Нью Йорка і разом з своїм братом з 1848 р. започаткував історичні серії «Illustrated History» series, які на початку 1900х років були перевидані під назвою «The Makers of History» series. Його серії були комбінацією визначальних в історії подій та пригод, що притаманно романтичному періоду ХІХ ст.

***Морріс Чарльз** (1833–1922 рр.) був професійним американським журналістом, новелістом, і автором популярних історичних підручників. У них історичні події швидше писалися для задоволення читача. Відомо, що книгу написано в Лос-Анджелесі, Університет Анджела, Каліфорнія.

***Ван Берген Роберт** перебуваючи на Далекому Сході вирішив дослідити історію Росії, але отримував замало інформації, тому він розпочав власні пошуки. Його праця неначе розповідь, але базується на історичних дослідженнях та фактах, як він зазначає для задоволення пізнавальних потреб його студентства. Див.: <http://www.antiqubook.com/books/bookinfo.phtml?nr=337295734&Language=en>

***Крессон Уільям Пенн** (1847–1932 рр.). – консул Американського посольства у Петрограді 1919 р. автор був сучасником Української революції 1917–1920 рр. Дану працю, за його словами, він підготував на автентичних записах, розсіяних та ізольованих серед історій Росії, Польщі та Туреччини. Козаки – це вільні люди. Більше інформації про них можна знайти у фольклорі, ніж у написаних документах. У праці часто посилається на Вольтера. Див.: Cresson W.P. The Cossacks: their history and country. – New York, «Brentano's», 1919. – P. V. Книга написана у Принстонському університеті.

***Гейд Джон** (1875–1955 рр. Кембридж, Массачусетс, США) Працював у Нью Йорку. Переклав та увів у науковий доробок американської історичної науки хроніку шведського полковника К.Клінгспора (Carl Gustafson Klingspor). Ця хроніка, на його думку, стане цікавою, оскільки його книга теж написана у роки Великої війни (1914–1918 рр.), на полях Європи відбуваються схожі кровопролитні битви. У його праці сюжети з історії України містяться у розділах: ХІV. «The March towards Moskowa», ХV. «Poltava», ХVІ. «Bender».

***Стомберг Ендрю** (Andrew A. Stomberg – професор Скандинавський в Університеті Міннесоти, Міннеаполіс.

²⁴ Цветков А.И. Американские историки: Учебное пособие. – СПб.: Изд-во С.-Петербурга. Ун-та, 2008. – С. 13–14.

²⁵ ***Меннінг Кларенс** (30 березня 1889 – 2 червня 1977 рр. Ханкок, Іллінойс) – викладач Колумбійського університету. Дослідник історії України, особливо періоду Івана Мазепи. Публікував праці у Канаді та США. Див.: Manning C. The Story of the Ukraine. – N.Y. Philosophical library, 1947. – 326 p.; Manning C. Hetman of Ukraine Ivan Mazepa. – N.Y., 1957. – 234 p.; Manning C. English tenses and Slavic aspects / Ukrainian Free Academy of Sciences. – Winnipeg, 1959. – 40 p.; Manning C. Outline of Ukrainian history. 2 ed. – Winnipeg, Man.: Ukrainian Canadian Committee, 1964. – 102 p.

***Кларксон Джесі** вивчає історію Росії близько 30 років. Викладає у Бруклінському коледжі (Нью Йорк).

***Кракraft Джеймс**, Університет Іллінойс, м. Чикаго. Див.: Cragcraft, James. *Empire versus nation: Russian political theory under Peter I* // HUS. – 1986. – Dec. – Vol. X. – no. 3/4. – P. 540.

²⁶ Петровський В.В. Українсько-російські взаємини в сучасній західній науковій літературі (1991–2001 рр.). – Х.; Майдан, 2003. – С. 127.

²⁷ ***Мосс Уолтер** – професор Східного Мічиганського університету. Сфера інтересів – історія Росії.

***Ледонн Джон П.** – отримав ступінь доктора філософії у Колумбійському університеті (1962 р.), зараз працює у Девіс центрі Гарвардського університету.

***Лор Ерик** – американський історик, працює в Коледжі мистецтв та наук при Американському університеті, Вашингтон, Округ Колумбія. Він засновник та директор Вашингтонського російського історичного семінару. Автор дякує Девіс Центру (Гарвардський університет). У даній студії він використовував праці Р. Хеллі (Чикаго), П. Безкровного і В. Заруби.

***Пое Маршал Тілбрук**. Народився 29 грудня 1961 р. є американським істориком та письменником Він професор історичного факультету Айовського університету та професор-гість при Східному Мічиганському університеті. Сфера інтересів – Російська і світова історія. Маршал Пое викладав історію Росії, Європи, Євразії і Світової історії в Гарвардському, Колумбійському та Нью Йоркському університетах. Він також співзасновник і перший редактор «*Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*». Професор Пое отримав свій ступінь доктора філософії з історії в Університеті Каліфорнії, Берклі в 1992 р. Викладав у Гарвардському університеті до 1998 р., і потім знов з 2000–2002 рр.. Він також є співробітником при Девіс Центрі для вивчення російських студій.

***Снайдер Тімоті** – американський професор історії Єльського університету. Спеціалізується на історії модерного націоналізму та історією Східної Європи. Історик отримав свій докторський ступінь в Університеті Оксфорду в 1997, і є науковцем-гостем в Парижі, Відні, Варшаві, і Гарвардському університеті.

***Бушкович Пол** отримав доктора філософії в Колумбійському університеті в 1975. Коло інтересів – історія Росії до XVIII ст. З 1975 р. працює в Єльському університеті, Нью Хейвен, Коннектикут, США. Автор праць: «*The Merchants of Moscow 1580–1650*» (1980 р.), «*Religion and Society in Russia, the Sixteenth and Seventeenth Centuries*» (1992 р.), «*Peter the Great*» (2001 р.), і «*Peter the Great: The Struggle for Power, 1671–1725*» (2001 р.).

²⁸ Там само. – С. 153.

²⁹ Morris C. *Historical tales – The romance of reality.* – Los Angeles, «California: The Angelus University», 1908. –Vol. VIII – P. 149.

³⁰ Cresson W.P. *The Cossacks: Their history and country.* – New York, «Brentano's», 1919. – P. 107–109.

- ³¹ Cresson W.P. Op. cit. – P. 107–109. Morris C. Op. cit. – P. 149.
- ³² Cresson W.P. *The Cossacks: Their history and country.* – New York, «Brentano's», 1919. – P. 107–109.
- ³³ Morris C. *Historical tales – The romance of reality.* – Los Angeles, «California: The Angelus University», 1908. – Vol. VIII – P. 149.
- ³⁴ Cresson W.P. Op. cit. – P. 107–109; Morris C. Op. cit. – P. 150.
- ³⁵ Van Bergen R. *The Story of Russia.* – New York, Cincinnati, Chicago, 1905. – P. 158.
- ³⁶ Lohr E., Poe M. *The Military and Society in Russia: 1450–1917.* – Boston, «Brill», 2002.–P. 105.
- ³⁷ Lohr E., Poe M. Op. cit. – P. 109.
- ³⁸ Апанович О.М. Гетьмани України та кошові отамани Запорозької Січі. – К.: Либідь, 1993. – С. 176.
- ³⁹ Там само. – С. 173.
- ⁴⁰ Там само. – С. 176.
- ⁴¹ Abbott J. Peter *The Great.* – New York, 1859. – P. 228–229; Morris C. *Historical tales – The romance of reality.* – Los Angeles, «California: The Angelus University», 1908. – Vol. VIII – P. 151.
- ⁴² Abbott J. Op. cit – P. 230–231.
- ⁴³ Morris C. *Historical tales – The romance of reality.* – Los Angeles, «California: The Angelus University», 1908. – Vol. VIII. – P. 158.
- ⁴⁴ Cresson W.P. Op. cit. – P. 113.
- ⁴⁵ Morris C. Op. cit. – P. 151.
- ⁴⁶ Stomberg A.A. *A History of Sweden.* – New York, «Macmillan», 1931. – P. 497.
- ⁴⁷ Manning C. *The World of Mazepa // The Ukrainian Quarterly.* – Vol. XV. – no. 3. – P. 269.
- ⁴⁸ Moss W.G. *A History of Russia: In 2 Volumes.* – New York, «The Mc. Graw Hill Companies, Inc.», 1997. – Vol. 1. – P. 245.
- ⁴⁹ Ledonne J.P. *The Grand Strategy of the Russian Empire, 1650–1831.* – New York, «Oxford University Press», 2004. – P. 70.
- ⁵⁰ Snyder T. *The Reconstruction of nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999.* – New Haven; London; Yale Univ. press, 2003. – P. 119.
- ⁵¹ Апанович О.М. Гетьмани України та кошові отамани Запорозької Січі. – К.: Либідь, 1993. – С. 182.

- ⁵² Там само. – С. 184–185, 197.
- ⁵³ Там само. – С. 187.
- ⁵⁴ Abbott J. Peter The Great. – New York, 1859. – P. 234–235; Morris C. Historical tales – The romance of reality. – Los Angeles, «California: The Angelus University», 1908. – Vol. VIII. – P. 152.
- ⁵⁵ Cresson W.P. The Cossacks: Their history and country. – New York, «Brentano's», 1919. – P. 118.
- ⁵⁶ Van Bergen R. The Story of Russia. – New York, Cincinnati, Chicago, 1905. – P. 159.
- ⁵⁷ Moss W.G. A History of Russia: In 2 Volumes. – New York, «The Mc. Graw Hill Companies, Inc.», 1997. – Vol. 1. – P. 120.
- ⁵⁸ Gade J.A., Klingspor C.G. Charles the Twelfth, King of Sweden. – Boston, «Houghton Mifflin Company», 1916. – P. 256.
- ⁵⁹ Stomberg A.A. A History of Sweden. – New York, «Macmillan», 1931. – P. 500
- ⁶⁰ Gade J.A., Klingspor C.G. Op. cit. – P. 270.
- ⁶¹ Cresson W.P. The Cossacks: Their history and country. – New York, «Brentano's», 1919. – P. 128.
- ⁶² Gade J.A., Klingspor C.G. Op. cit. – P. 287.
- ⁶³ Abbott J. Peter The Great. – New York, 1859. – P. 258.
- ⁶⁴ Cresson W.P. The Cossacks: Their history and country. – New York, «Brentano's», 1919. – P. 128; Van Bergen R. The Story of Russia. – New York, Cincinnati, Chicago, 1905. – P. 159.
- ⁶⁵ Moss W.G. A History of Russia: In 2 Volumes. – New York, «The Mc. Graw Hill Companies, Inc.», 1997. – Vol. 1. – P. 230–231.
- ⁶⁶ Moss W.G. A History of Russia: In 2 Volumes. – New York, «The Mc. Graw Hill Companies, Inc.», 1997. – Vol. 1. – P. 119.
- ⁶⁷ Ledonne J.P. The Russian Empire and the World, 1700–1917: The Geopolitics of Expansion and Containment, New York, «Oxford University Press», 1997. – P. 25, 91.
- ⁶⁸ Cresson W.P. The Cossacks: Their history and country. – New York, «Brentano's», 1919. – P. 129–130.
- ⁶⁹ Gade J.A., Klingspor C.G. Charles the Twelfth, King of Sweden. – Boston, «Houghton Mifflin Company», 1916. – P. 260–261.
- ⁷⁰ Cracraft, J. Empire versus nation: Russian political theory under Peter I // HUS. – 1986. – Dec. – Vol. X. – no. 3/4. – P. 533; 535; 538.

⁷¹ Ledonne J.P. The Russian Empire and the World, 1700–1917: The Geopolitics of Expansion and Containment, New York, «Oxford University Press», 1997. P. XII.

⁷² Ibid. – P. 25.

⁷³ Snyder T. The Reconstruction of nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999. – New Haven; London; Yale Univ. press, 2003. – P. 119.

⁷⁴ Bushkovitch P. What is Russia? Russian National Identity and the State, 1500–1917 // Culture, nation and identity The Ukrainian-Russian Encounter (1600–1945). – Edmonton–Toronto: CIUS Press, 2003. – P. 147–149.

⁷⁵ Апанович О.М. Гетьмани України та кошові отамани Запорозької Січі. – К.: Либідь, 1993. – С. 7.

⁷⁶ Там само. – С. 206.

⁷⁷ Там само. – С. 194.